

mr. sc. Domagoj Nikolić

Dualistički kult Mitre u Jajcu i rimskoj Dalmaciji
Nisu „Katakombe“, nego dualistički hram Mitre!

Mitraička ikona iz Jajca

Uvod:

Smatra se da je, zajedno s konačnim ilirskim porazom i rimskom invazijom, u prvom stoljeću prije nove ere u naše krajeve stigao zoroastrijanski kult koji se izvrsno nakalemio na postojeću ilirsku duhovnost te zaslužuje našu golemu pozornost. Radi se, naravno, o mitraizmu. Međutim, kada se taj kult pogleda izbliza moglo bi se također zaključiti da su pokoreni Iliri pomoću religije i kulture iznutra nadvladali svoje rimske osvajače, a da Rimljani nisu imali izbora do infiltrirati se u ilirsku kozmologiju. Namjerno rabimo riječ kozmologija umjesto vjerovanje, budući da se ne radi o pukom vjerovanju već o kozmičkim alegorijama.

Kako je rimska država rasla, tako je rasla i potreba za vojskom pa se ona redovno popunjavala neromanskim stanovništvom. Bilo je izuzetno bitno uspostaviti stožernu religiju koja će uključiti nove vojnike i državne službenike te tako osigurati društvenu koheziju. Mitraizam je bio gotovo idealan za tu svrhu, jer je zoroastrijanstvo dijelilo mnoge galske, keltske, odnosno ilirske koncepcije, a zbog svojih perzijsko-babilonskih korijena nipošto nije bio stran rimskoj aristokraciji. Službenici pokorenih naroda lako su prihvaćali mitraistički kult i zatim ga širili pokretima legija i individualnim migracijama demobiliziranih vojnika i državnih službenika. Došavši tako u staro ilirsko- keltsko uporište na Balkanu, kult je prirodno nastavio živjeti na dubokim dualističkim korijenima koji su tu posađeni daleko prije dolaska Rimljana. Naime, čitava Europa od Male Azije pa sve do Velike Britanije, Španjolske i Irske imala je dualističku duhovnost, a i danas obiluje drevnim dualističkim hramovima napravljenim po izvorno perzijskom obrascu.

Opis kulta Mitre

U antici postoje razni tekstovi koji spominju „misterijski kult Mitre“, a također i njegove sljedbenike kao Perzijance. Ovo se logično veže s činjenicom da je ovaj religijski kult zasnovan na zoroastrijankim učenjima. Njegova astro-teološka pozadina ogleda se već u samom imenu kulta – Zoroaster što na grčkom znači „nepomućene zvijezde“. Lome se koplja o tome potiče li kult iz Perzije ili Male Azije, ali treba naglasiti da je to pitanje gotovo suvišno, jer je u doba starog vijeka utjecaj Perzije na Malu Aziju toliko kardinalan da se može govoriti o jednom te istom kulturnom obrascu.

Nije poznato kad se u rimskoj državi prvi put javlja mitraizam, ali veću popularnost i utjecaj formira u Rimu u prvom stoljeću poslije Krista. Najviši stupanj popularnosti dostiže u trećem i četvrtom stoljeću. Naglo nestaje nakon Todorijevog dekreta 391. godine kojim se zabranila praksa štovanja tzv. poganskih kultova i tako provela religijska totalitacija.

Kult Mitre bio je inicijacijski, pri čemu je inicijacijskih stupnjeva bilo sedam, s time da se od svakog inicijata očekivalo da prođe barem četiri stupnja, a to su bili Corax (Gavran), Nymphus (Mladoženja), Miles (Vojnik) i Leo (Lav). Preostala tri stupnja više inicijacije bila su rezervirana samo za odabrane: Perses (Perzijanac), Heliodromus (Nositelj sunca) i Pater (Otac). Bitno je uočiti da su neki od ovih imena srodna onima kojima će se kasnije nazivati viši inicijati Crkve bosanske: did, gost i strojnik.

Ime Perzijanac već samo po sebi rješava dilemu o porijeklu same religije. Radi se, u stvari, o kultu kojeg su izumili Pitagorini duhovni oci, odnosno kaldejski svećenici – sljedbenici Zaratustre. Oni su bili nenadmašni majstori kozmologije, astronomije, matematike i posebno astrologije koju su smatrali osnovom za shvaćanje kozmičkog jedinstva koje se ostvaruje kroz fraktalnost hologramskog svemira. Taj princip nama je danas poznat kroz kršćansku molitvu „Oče naš“, a glasi: „Kako na nebu, tako i na zemlji.“ Bili su najbolji filozofi, astronomi, matematičari i teolozi svojega doba, a pitanje je kada su i gdje, ako uopće jesu, do danas nadmašeni.

Opis mitraičkog oltara

Najvažniji dio mitraističkog oltara, vrlo lijepa i značajna dvostruka mitraička ikona, nađena je na današnjem groblju crkve svetog Mihovila u Postranju u Prološcu Donjem kod Imotskog. Njoj je, u simboličkom smislu, identična mitraička ikona iz Mitrasove ulice u Jajcu, s tim da je imotska ikona ipak u astro-teološkom smislu preciznija.

One zaslužuju da se na njima malo dulje zadržimo, jer će nam svojim alegorijskim prikazom omogućiti najbolji uvid u sustav mitraističkog vjerovanja, a kvalitetom i načinom izrade odrediti zavičajnu i zanatsku pripadnost umjetnika. Također će nam pomoći da uočimo da u poznatom mitraičkom svetištu u Jajcu nedostaje jedna oltarna slika, ali i njeno oltarno mjesto.

Mitraička ikona iz Prološca, sudeći prema obliku i načinu izrade, pripada drugom stoljeću poslije Krista, a načinjena je na relativno grub način, vjerojatno u radionici nekog lokalnog majstora. Po svojoj strukturi odgovara tehnici izrade, a dijelom i simbolizmu stećaka, što ukazuje na to da su se jedinstvena duhovnost i zanatska tradicija ovog kraja, da tako kažemo, reciklirali kroz različite teološke obrasce tijekom dugih stoljeća i tisućljeća. Ona u Jajcu je iz drugačije radionice „uvezenih“ umjetnika, što ukazuje na stratešku važnost Jajca u sklopu bogatih rudnih nalazišta u središnjoj Bosni, odnosno tadašnjoj rimskoj Dalmaciji. Ove dvije ikone zajedno čine kontrapunkt lokalnih i uvezenih umjetničkih izraza.

Ikone u stvari prikazuju metaforičnu sliku vječite obnove kozmosa. Prikazuju jednu izuzetno važnu situaciju na nebu koja je alegorija vječitog rađanja i obnove života na Zemlji. Radi se o zimskom solsticiju, a slika tzv. tautokronije nije ništa drugo do simboličan prikaz nebeskih konstelacija na prosinačkom noćnom nebu.

Što se zapravo događa na noćnom nebu u vrijeme zimskog solsticija? Orion je sazviježđe koje se još naziva i Lovcem. To je stoga što on svojim oblikom podsjeća na mladića uskog u struku koji, kako ćemo vidjeti, lovi bika. Taj uski struk se naziva Orionovim pojasom u kojem se nalaze tri sjajne zvijezde koje još nazivamo i Tri kralja. U doba Božića, odnosno zimskog suncostaja, solsticija, s ta Tri kralja upravlja se Sirius te zajedno čine pravac koji pokazuje mjesto na kojem će 25. prosinca izići Sunce. U isto vrijeme Orion konačno sustiže sazviježđe Bika kojeg još od listopada slijedi, odnosno „lovi“, na noćnom nebu.

Objasnimo sada umjetničku alegoriju odnosno astro-teološku metaforu o kojoj se ovdje radi. Autor Michael Speidel povezuje Mitru s sazviježđem Oriona (Lovca) upravo zbog te svoje prividne blizine i stalnog prividnog „nasrtanja“ na sazviježđe Bika u svom kretanju na nebu. Također je uočio da se Mitra bez iznimke prikazuje kao mladić širokih ramena sa svjetlucavim pojasom koji hvata bika, što zaista podsjeća na sazviježđe Oriona. Iz identičnih alegorijskih razloga povezanim s ponovnim rađanjem sunca, Orion su drevni Egipćani smatrali Ozirisom, bogom mrtvih koji također idu prema novom rođenju.

Sazviježđe Bika vidi se na noćnom nebu sjeverne polutke od listopada do travnja, a u isto doba možemo vidjeti i sazviježđe Oriona. Bik na ikoni je prikaz istoimenog sazvjeda, (Taurus) dok zmija prikazuje sazviježđe Hidre. Slijedeći istu alegorijsku logiku, pas je, dakle Sirius odnosno Canis Major, gavran je Corvus, pehar je sazviježđe Cratera odnosno Pehara, lav je Leo odnosno Lav, a krv koja lipti, a ponekad se prikazuje kao slap zrnevlja pšenice koji sipi iz bikova vrata prikazuje zvijezdu Alpha Virginis, odnosno najsnažniju zvijezdu iz sazviježđa Djevice koja se baš na dan Božića - rađanja novog sunca ponovo pojavljuje na noćnom nebu. Zato i danas kršćanska teologija kaže da je bog rođen od djevice, što je još jedan alegorijski prikaz iste astro-teološke slike.

U tom smislu plodnosti je dugački bikov rep prikazan kao klas žita. Mitra desnom nogom pritišće bikove stražnje noge i tako mu ne dozvoljava da se otrgne. Ispod bika prikazan je Škorpion koji skače na bikove genitalije i škopi ga. Simbolika je jasna: u doba Škorpiona (znači u mjesecu listopadu i studenom) konačno prestaje doba plodnosti prirode (uškopljeni bik) i tako počinje zima. Bik se tada pojavljuje na noćnom nebu – simbolički prelazi u carstvo sjenki. Zimu simbolički označava drevni praznik Samhain (što znači kraj ljeta 1. studenog), s

kojim pojava Bika na noćnom nebu koincidira. Kasnije je Samhain papa Grgur VII prenio u kršćanski kalendar preko Dušnog dana, odnosno Dana mrtvih.

Zraka Sunca koju šalje Sol probija iz vječnosti kroz vijenac neba i preko Orionovog/ Mitrinog pojasa upućuje prema mjestu bikove rane koja simbolizira rađanje sunca od Djevice. Na tu točku diže se i pas, odnosno Sirius. Kao što smo već kazali, baš na Zimski solsticij tri zvijezde Orionovog pojasa spoje se sa Siriusom i točno na tom mjestu rađa se Sunce i počinje svoj ponovni hod prema sjevernom nebu. S lijeve i desne strane nalaze se lučonoše koje nazivamo Cautopates – Hesperus i Cautes – Lucifer koji predstavljaju proljetni i jesenski ekvinocij. U kasnijoj kršćanskoj simbolici nazivamo ih Gabrijelom i Mihaelom. Gabrijel drži ugašenu baklju, jer se radi o tome da je Sunce nakon proljetnog ekvinocija nadvladalo noć, pa nam je svjetlost baklje nepotrebna, a Mihael drži podignutu baklju, budući da je u carstvu sjenki mračno, jer noć nadvladava dan. Mihael inače vodi duše kroz tamu podzemlja.

Bikovu krv koja se proljeva iz vrata, a negdje se zapravo radi o žitu koje sipi iz rane na vratu, to obilje koje nam daje djevica (Alpha Virginis), piju zmija (simbol ktoničnog podzemnog božanstva i vječnosti, no ona je također drevni simbol keltskih naroda) te pas, koji je uvijek u zapadnoj simbolici simbol zagrobnog svijeta, na primjer, kao Anubis – egipatski bog s psećom glavom. Homer u Ilijadi Sirius naziva Orionovim psom što izvrsno pristaje uz ovu mitraičku ikonu, budući da se pas nalazi uz njegov pojas. Smatra se da je ktonska simbolika psa zasnovana na tome što su psi često jeli tijela strvina, ali i stoga što psi mogu naći izlaz iz najdublje pećine. Zato, na primjer, svetog Roka također prati pas u doba Velike gospe - uznesenja Djevice na dnevno nebo, kada Sunce počinje vidno gubiti svoju snagu, a zodijska vladavina Lava – Sunca prelazi u Djevicu koja nas odvodi do ekvinocija. Sazviježđe Djevice tada nestaje s noćnog neba jer prelazi na dnevno. Kršćanska teologija u to doba godine i danas slavi Uznesenje djevice Marije, odnosno Bogorodice – Teotokos.

Na granici ovostranog i onostranog nalazi se gavran, glasnik bogova, kojeg je, prema legendi, Apolon poslao po vodu, ali on ne dolazi, jer čeka da sazrije smokve pa da se najede. Gavranova simbolika kod drevnih naroda je uvijek proročka. On je ujedno znak mudrosti, dugovječnosti i onaj koji odvraća uroke. Gavran s ruba neba kao da govori: „Nakon zime dolazi ljeto, pa ću se najesti smokava.“ Iznad ovozemaljske sfere nalaze se prikazi božanstva Sunca i Mjeseca, Sol i Luna koji vladaju nebeskom sferom koja transcendira našu zemaljsku sferu. Prikazani su na dualistički način tako da Sunce predstavlja muški princip, princip svjetla, vatre i energije, a Luna ženski princip, u kojem se svjetlost i energija reflektiraju. Sunce ima aureolu kojoj dominira osmokraki križ, koji je simbolički prikaz keltskog kalendara, odnosno kotača vremena. Luna ima žensku frizuru i simbol mjeseca u obliku rogova, noćnog hadskog božanstva te tako predstavlja suprotni pol dualističkog obrasca od muškog, solarnog principa.

Bakljonoše predstavljaju dva ekvinocija, na način da njihove prekrižene noge simboliziraju dva mjesta u kojima se križa zodijak s nebeskim ekvatorom koji definira ekvinocije. Napomenimo i to da se u doba ravnodnevnic križaju nebeske putanje Sunca i Mjeseca, budući da Mjesec zimi slijedi ljetnu putanju Sunca, a ljeti zimsku.

Ekvinociji su važni i za simboliku pomicanje kozmičke sfere, koje je zapadu otkrio grčki astronom Hiparh u drugom stoljeću prije Krista, a Kaldejci su za nju znali daleko prije njega. Uostalom, i sam je Hiparh, koji je rodom bio iz Nikeje u Maloj Aziji, završio kaldejske škole što ponovo dokazuje našu tvrdnju o perzijskom odnosno babilonskom podrijetlu mitraičkog kulta. Budući da se zemlja nepravilno rotira oko svoje osi i pritom zanosi, njezina os se sporo pomiče po nebu. Ta pojava naziva se precesija ekvinocija. To pomicanje je pomaklo proljetni ekvinocij iz konstelacije Bika u Ovna i tako se završilo doba Bika i otpočelo doba Ovna nekih

2,200 godina prije Krista. Iz simbolike Mitrinog kulta i žrtvovanja Bika u kojem se rađa novo Sunce, odnosno novi život, možemo vidjeti da je mitraistički kult mnogo stariji od njegovog navodnog dolaska u ove krajeve s Rimljanima. To je bio kult Sunca koje se rađa u Biku po precesiji ekvinocija, isto kao što je judaizam kult Ovna, a kršćanstvo kult Ribe. Precesija ekvinocija ide obrnutim smjerom po zodijaku, pa se zbog obrnutog smjera naziva precesija umjesto procesija. Iz simbolike Bika po precesiji ekvinocija slijedilo bi da je Mitrin kult izuzetno star, čak toliko da njegovi počeci vjerojatno sežu u peti milenij prije Krista.

Nakon sagledavanja ovih višeslojnih i vrlo kompleksnih astronomskih metafora vidimo da mitraistički kult nije bio neki primitivni koljački ritual, dakle kult sirotinje, grubijana i primitivaca koji kolju stoku, jer jedva čekaju da se najedu, već visokosofisticirano simboličko prikazanje kozmičkih i astroteoloških realnosti. Stigao je, dakle, u rimsku državu relativno kasno i to preko Male Azije gdje su ta vjerovanja imala itekako duboko uporište, a tamošnji Galaćani su ionako bili Iliri – izbjeglice s Balkana i samim tim itekako baštinici europske predrimске kulture. Rimska država je rasla nauštrb neromanskog stanovništva te je uključivala i one koji nisu baš bili time oduševljeni, blago rečeno. Budući da se u našim krajevima mogu vidjeti i predrimski utjecaji zoroastrijanstva, vjerojatno je i neki oblik kulta Mitre i kod nas već bio zatečen, a vjerojatno je imao i oblik posve specifičan za ove krajeve.

Druga strana Mitraičke ikone

Mitraička oltarna ploča nađena u Prološcu Donjem kod Imotskog imala je i os po kojoj se okretala, a na svojoj poledini ima još jednu sliku. Ona će nam pomoći da se dočaramo simboliku ljetnog solsticija i zamislimo onu koja sad nedostaje u podzemnom mitreju u Jajcu, a koja je imala isti takav alegorijski prikaz ljetnog solsticija.

Prema legendi Mitra i Sol sada blaguju u špilji. Sol tamo krije Mitru/ Oriona koji se ne vidi na noćnom nebu. Bik kojeg također tada više nema na noćnom nebu nalazi se pred njima. Ispod stola nalazi se lav, simbol Sunca, a djeвица, odnosno Dijana je sad na noćnom nebu pa lovi jelene po Elizejskim poljima. Gabrijel poslužuje hranu koju nosi proljeće, a Lucifer/ Mihael nosi vino. Do drugog Vatikanskog koncila Gabrijel se slavio 25. ožujka, a Pravoslavna crkva ga još i danas slavi na taj dan. On je čuvar proljetnog ekvinocija, a proljeće nam nosi hranu kroz životinjske okote i prve plodove prirode. Mihael koje slavimo u doba jesenskog ekvinocija nosi nam vino, a vino nam pomaže u susretu s podsvijesti. Zato mnogi mistični redovi, uključujući i sufijske beктаšije koriste vino u svojim obredima.

Uz to je prikazana još jedna zvjezdana alegorija. Prema toj legendi, kad se Gavran konačno vratio Apolonu koji ga je poslao po vodu, za svoje kašnjenje optužio je vodenu zmiju pa se Apolon naljutio te ih je sve kaznio uznijevši ih na nebo. Gavrana je postavio kraj zmije i pehara. I sve do danas, zmija čuva vodu od vječito žednog gavrana koji se najeo ljetnih smokava, pa željno gleda u pehar koji mu je, iako nadomak, vječito van dometa. I to je jedna astro-alegorija. Naime Gavran se izvrsno vidi na noćnom nebu u vrijeme ljetnog solsticija pa sve do jesenske ravnodnevnice. Tada se miče na granicu neba gdje ostaje čitavu zimu kako ga prikazuje prva ikona.

Dualistički Mitrin hram u Jajcu

Dok nije sporno da se u Jajcu nalazi Mitrej u Mitrasovoj ulici, gotovo je posve nevjerovatno da se do sada nitko nije sjetio da se u tzv. katakombi u stvari radilo o podzemnom mitreju – pećini u kojoj se nalazila druga ikona posvećena ljetnom solsticiju koja sada tamo nedostaje.

Prvo, radi se o tome da su se takve ikone nalazile u pećinama, podzemnim hramovima. Zimska ikona je rad vrhunske kvalitete koja je reljefno isklesana u ogromnoj stijeni čija se masa proteže izvan postojećeg objekta. Ta mitrina ikona plijeni kako izvrsnom umjetničkom obradom kamena tako i svojom preciznom orijentacijom ravno prema rađanju sunca na zimskom solsticiju, otprilike 34 stupnja južno od istoka – a to je upravo fantastična preciznost reljefnog klesanja jedne kamene gromade!. Upravo na tom pravcu se nalazi pećina koju danas nazivamo katakombama ili podzemnom crkvom. Ona leži na istom pravcu od 34 stupnja, ali je suprotno orijentirana – ona gleda ravno prema zalasku sunca na ljetnom solsticiju, a tu bi nam nebesku alegorijsku priču kazala druga ikona koja sada nema. No kako smo već kazali, za njezinu rekonstrukciju može nam poslužiti druga strana mitraičke ikone koja je nađena kod crkve sv. Mihovila u Prološcu kod Imotskog.

Dio „katakombi“ je isklesan mnogo kasnije, uključujući i podzemni oltar, jer na to ukazuje i grubost klesanja tih detalja, osobito nasuprot stropovima i arkadama koji predstavljaju izuzetno fin i precizan klesarski rad. No međutim – preživjeli su dualistički simboli koji na ovim prostorima gotovo neuništivo izvire iz tla!

Posebno je zanimljivo i to da udaljenost između Mitrinog hrama u Mitrasovoj ulici i tzv. „katakombi“ iznosi točno 365 metara što simbolički prikazuje kretanje sunca kroz godinu dana!

Dakle, nema sumnje o čemu se tu zapravo radi. U Jajcu kod Medvjed kule nikada nisu bile nikakve „katakombe“, a podzemna crkva nastala je prepravkom mitraičke pećine koja je zajedno s mitrejem u Mitrasovoj ulici činila jedinstveno dualističko svetište. Vjerojatno se radi o jedinstvenom sačuvanom takvom spomeniku u svijetu i vrijeme je da konačno dobije svoju pravu valorizaciju koja bi trebala započeti time da se stvar nazove pravim imenom – jedinstveni dualistički Mitrin hram u Jajcu koji se potpuno uklopio u uvriježena dualistička shvaćanja kozmosa koja su na ovim prostorima prisutna od pamtivijeka!

Zaključak:

U Jajcu se nalazi jedinstveni dualni Mitrej, a ne tzv. katakombe. Za to postoje sljedeći neborivi dokazi:

1. Odnosi konstelacija koje opisuje misterijski kult Mitre događaju se upravo na zimski i ljetni solsticij
2. Poprečne osi oba hrama nalaze se na istom pravcu, s tim da onaj u Mitrasovoj ulici gleda u izlazak sunca na zimski solsticij, a onaj u tzv. „katakombi“ gleda u zalazak sunca na ljetni solsticij.
3. Ta poprečna os leži na približno 34 stupnja otklona od istoka prema jugu, što je približno linija izlaska sunca na zimski solsticij i zalaska sunca na ljetni solsticij na našoj geografskoj širini.
4. Udaljenost ova dva pola jedinstvenog mitraičkog hrama je 365 metara što simbolično prikazuje kretanje sunca kroz godinu dana.